

УДК:9(476):32(476) «1930»:908

А. У. Дзянісаў

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

ДЗЕЙНАСЦЬ ІНТЭЛЕКТУАЛАЎ-КРАЯЗНАЎЦАЎ ВА ЎМОВАХ КАМПАНІІ ПА БАРАЦЬБЕ З «НАЦЫЯНАЛ-ДЭМАКРАТЫЗМАМ» У БССР У 1930 Г.

У артыкуле разглядаецца праблема ўзаемаадносінаў інтэлектуалаў і ўлады ў БССР у пачатку 1930-х гг. Гэты перыяд вызначаецца кардынальнымі зменамі ў розных сферах грамадска-палітычнага і культурнага жыцця беларускага грамадства. У першую чаргу тут можна адзначыць узмацненне ідэалагічнага ўціску, падпарадкаванне навуковай дзейнасці задачам сацыялістычнага будаўніцтва, кампаніі па выкрыцці і крытыцы разнастайных ухілаў і памылак у дзейнасці інтэлектуалаў і навукоўцаў. Краязнаўчы рух БССР, які амаль цалкам складаўся з прадстаўнікоў айначыннай інтэлегенцыі, быў трансфармаваны савецкімі ўладамі адна з першых. У гэтых складаных умовах вядучыя інтэлектуалы-краязнаўцы імкнуліся захаваць вынікі саёй працы, адстаяць свае погляды на ажыццяўленне навукова-даследчай дзейнасці і вызначыць напрамкі даследаванняў, якія б дазволілі захаваць пэўны баланс паміж ідэалогіяй і навукай.

Ключавыя словы: інтэлектуалы, краязнаўства, краязнаўчы рух, ідэалагічны ўціск, нацыянал-дэмакратызм.

A. U. Dzanisau

Belarusian State Technological University

ACTIVITIES OF THE INTELLECTUALS IN THE LOCAL MOVEMENT UNTIL THE TIME OF THE CAMPAIGN AGAINST “THE NATIONAL DEMOCRATIC” IN THE BSSR IN THE 1930’TH.

The problem of the relationship of intellectuals and power in the Byelorussian SSR in the early 1930s. This period is determined by the dramatic changes in various spheres of social, political and cultural life of the Belarusian society. First of all, we can note increased ideological pressure submission of scientific activity tasks of socialist construction, the company for opening and criticism of various biases and errors in the work of intellectuals and scientists. Local lore movement BSSR, almost entirely composed of representatives of the national intelligentsia, was transformed by the Soviet authorities to one of the former. In these difficult circumstances leading intellectuals historians sought to preserve their work, defend their views on the implementation of research activities and to identify areas of research that would maintain a certain balance between ideology and science.

Key words: intellectuals, local history, local history movement, ideological pressure, national democracy.

Уводзіны. Да сённяшняга часу праблема ўзаемаадносінаў інтэлектуалаў і прадстаўнікоў ўлады, наладжвання камунікацыі паміж імі, застаецца даволі актуальнай. Канец 20-х – пачатак 30-х гадоў ХХ ст. вызначаецца вялікімі і радыкальнымі зменамі ў сацыяльна-палітычным і культурным жыцці БССР, узмацненнем ідэалагічнага ўціску, шматлікімі кампаніямі крытычнага і выкрывальніцкага характару і рэпрэсіямі ў адносінах да разнастайных слаёў беларускага грамадства. Карыстаючыся тэрмінам Р. П. Платонава, можна ахарактарызаваць гэты перыяд як «круты паварот». Гэтыя пературбацыі не абмінулі і краязнаўчы рух. Аднак, нягледзячы на пэўныя цяжкасці і рызыкі, менавіта найбольш актыўная частка інтэлектуалаў-краязнаўцаў імкнулася працягваць сваю працу.

Асноўная частка. У канцы 1929 – пачатку 1930 г. у ССРСР адбываюцца кардынальныя змены ў палітыцы Савецкай улады да краязнаўчага руху. Пачынаюцца шматлікія «выкрывацель-

скія» кампаніі, якія закранулі навуку, мастацтва, грамадскае жыццё. У 1929 г. Камісія Народнага камісарыята Рабоча-сялянскай інспекцыі па «чыстцы» пачала праверку спраў ЦБК РСФСР. У выніку камісія прыйшла да высновы, што краязнаўчая сетка ўяўляе сабою сукупнасць разрозненых краязнаўчых таварыстваў са сваімі ўласнымі статутамі, якія даюць магчымасць доступу варожым элементам. Гэта, па меркаванні камісіі, патрабавала неабходнасць чысткі краязнаўчай сеткі ад старых, непрыгодных і варожых элементаў, якія скажаюць сутнасць савецкага краязнаўства [1, с. 2].

За праверкай адбылася серыя арыштаў вядомых дзеячаў расійскага краязнаўства. Аб’яднанае дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне (АДПУ) займалася справай так званай «ленінградскай групы» краязнаўства, былі арыштаваныя вядомы біолаг і краязнавец Б. Е. Райкоў, актывісты Ленінградскага аддзялення ЦБК Д. А. Святскі, Г. Э. Петры, Н. Н. Паўлаў-Сільванскі і інш. Частка

кразнаўцаў была арыштавана ў сувязі са справаю Акадэміі навук РСФСР [1, с. 3].

Адначасова адбыўся паварот кразнаўчай справы да праблемаў класавай барацьбы, калектывізацыі, павышэння ўраджайнасці і інш. [2, с. 36–37].

З канца 1929 г. спыняецца выданне часопісаў «Краеведение» і «Вести ЦБК РСФСР», а са студзеня 1930 г. пачынае выдавацца новы часопіс «Советское краеведение». Першы артыкул новага выдання: «паварот кразнаўства тварам да сацыялістычнага будаўніцтва», перабудова арганізацыі кразнаўства для актыўнага ўдзелу ў сацыялістычным будаўніцтве, замена старых задач акадэмічнага кразнаўства новымі, якія адпавядалі парабаванню дыктатуры пралетарыату [3, с. 3].

На новым этапе развіцця кразнаўства РСФСР апеку над ім пачала здзяйсняць Камуністычная акадэмія грамадскіх навук. Перад апошняй была пастаўлена задача «ўзмацнення ідэалагічнай вытрыманасці кразнаўства». Пры акадэміі была створана кразнаўчая секцыя, якая пазней трансфармавалася ў таварыства кразнаўцаў-марксістаў [4, с. 538]. Гэтыя тэндэнцыі агульнасаюзнага маштабу не маглі не закрануць кразнаўчы рух у БССР, у першую чаргу яго кіруючыя органы – Цэнтральнае бюро кразнаўства пры Беларускай Акадэміі навук (БАН) [5, арк. 174].

25–26 студзеня 1930 г. адбылася Трэцяя Усебеларуская кразнаўчая канферэнцыя. На ёй былі агучаны ўсе тыя спрэчныя і дваістыя тэндэнцыі, якімі характарызаваўся кразнаўчы рух у 1930 г. У канферэнцыі прынялі ўдзел прадстаўнікі ад акруговых таварыстваў кразнаўства і навуковых устаноў, ад 34 раённых таварыстваў – усяго 83 чал. [6, с. 50–51].

На канферэнцыі былі названы асноўныя недахопы, якімі вылучаўся кразнаўчы рух, і якія ЦБК не здолела пераадолець – спад масавасці, недастатковае наданне ўвагі калгаснаму будаўніцтву і індустрыялізацыі. У кразнаўчай працы не былі ў поўнай меры рэалізаваны агульныя метады сацыялістычнага будаўніцтва як сацыялістычнае спаборніцтва і кампаніі самакрытыкі. Слабай была прызнана кразнаўчая праца сярод сацыялістычных меншасцяў.

Са справаздачы аб дзейнасці ЦБК вынікала, што ў рэспубліцы дзейнічалі 8 акруговых таварыстваў кразнаўства, 84 раённыя таварыствы, 103 гурткоў, 130 школьна-кразнаўчых гурткоў. Усяго налічвалася каля 333 кразнаўчых арганізацый. Дзейнічалі 32 музеі з агульнай колькасцю экспанатаў 16 735 адзінак [6, с. 69].

Па колькасці не атрымалася дасягнуць запланаваных вынікаў. Па плане кразнаўчых гур-

ткоў пры сельсаветах павінна было быць 300 адзінак. Не лепшым было становішча і з колькасцю членаў кразнаўчых арганізацый. Калі на Другой кразнаўчай канферэнцыі была агучана лічба 10 500 чалавек, то ў 1930 г. яна паменшылася да агульнага ліку 8819 чалавек.

У працэнтных суадносінах адзначалася невялікае павелічэнне ліку партыйцаў – 9% (у 1929 – 8%), членаў ЛКСМБ – 15% (у 1929 – 11, 7%). Сялян і рабочых налічвалася па ранейшаму (2 і 4% ад агульнай колькасці кразнаўцаў), а колькасць настаўніцтва нават паменшылася (да 50%) [6, с. 61].

Старшынёй ЦБК Казаком А. было адзначана, што мэтавая ўстаноўка дапамагчы сацыялістычнаму будаўніцтву, якая была агучана на Першым Усебеларускім кразнаўчым з’ездзе ў 1926 г., застаецца правільнай. Пры гэтым падкрэслівалася, што ў сучасных умовах гэта ўстаноўка патрабуе ўдакладнення – дапамагачы сацыялістычнаму будаўніцтву праз ўдзел у ім. Прынцыпы добраахвотнасці, масавасці кразнаўчай справы павінны будучы захаваны. Таксама надалей правільным прызнаваўся галоўны прынцып усебаковага вывучэння раёна.

На канферэнцыі з боку большасці выступаючых прагучалі папрокі ў адрас дзейнасці ЦБК і кразнаўчых арганізацый. Былі агучаны патрабаванні больш паглыбленага вывучэння, асветлення і фіксавання розных аспектаў калектывізацыі. Кразнаўчыя арганізацыі абвінавачваліся ў «інтэлігенцкім ухіле». Прагучалі і больш ураўнаважаныя меркаванні аб недахопе метадычнага і інструкцыйнага матэрыялу, кразнаўчай літаратуры. Намеснік старшыні ЦБК Каспяровіч М. на канферэнцыі для большай эфектыўнасці працы прапанаваў ліквідаваць нацыянальныя секцыі пры таварыствах кразнаўства. Аднак яго меркаванне не было падтрымана большасцю дэлегатаў [6, с. 65].

Прынятая пленумам Трэцяй Усебеларускай кразнаўчай канферэнцыі рэзалюцыя прадпісвала ЦБК прыняць усе неабходныя меры па пераводзе кразнаўчай сеткі на новы напрамак, у бок арганізацыі вытворчага кразнаўства. Сярод галоўных напрамкаў вылучаліся: індустрыялізацыя краіны, вывучэнне энергетычных рэсурсаў, вывучэнне калгаснага руху, эканамічнага стану раёна, павышэнне вытворчасці сельскай гаспадаркі, вытворчых прыродных сіл, антырэлігійнага руху і інш. ЦБК павінна было дагаварыцца з народным камісарыятам асветы аб вызначэнні пэўнага зместу і форм школьна-кразнаўчай працы, кразнаўчыя арганізацыі былі закліканы да актыўнага ўдзелу ў сацыялістычных спаборніцтвах, трохмесячніках беларускай сацыялістычнай культуры, культуры нацменшасцяў і інш.

Вынікі канферэнцыі сведчаць аб тым, што кіраўніцтва ЦБК, улічваючы тых тэндэнцыі, якія адбываліся ў расійскім краязнаўчым руху, імкнуліся перабудаваць краязнаўчую працу ў Беларусі, паставіць яе на новыя рэйкі. Разам з тым меркавалася зрабіць гэта дастаткова плаўна, без канкрэтных абвінавачанняў і адмаўлення каштоўнасці ранейшай працы, якую вялі краязнаўчыя арганізацыі пад кіраўніцтвам ЦБК. Менавіта аб гэтым сведчаць рэзалюцыі канферэнцыі [6, с. 3–5].

Кіраўніцтва ЦБК старалася прывесці краязнаўчы рух у адпаведнасць з апошнімі ідэалагічнымі ўстаноўкамі. Вельмі важным аспектам з'яўлялася скарачэнне колькасці ўдзельнікаў краязнаўчага руху (з 10 500 чалавек у 1929 г. да 8800 чалавек у пачатку 1930 г.). Гэта сведчыла аб тым, што ў выніку ўзмацнення ідэалагічнага ўціску пачаўся выхад з краязнаўчых арганізацый пэўнай часткі ўдзельнікаў.

У рэзалюцыях і зваротах ЦБК гаварылася, што краязнаўчыя арганізацыі ў першую чаргу павінны канцэнтравалі ўвагу на вывучэнні калгаснага руху, фабрычна-завадскіх і саматужна-прамысловых прадпрыемстваў ды на падрыхтоўку да ўдзелу ў сельскагаспадарчай і прамысловай выставе БССР. Краязнаўцы павінны былі накіраваць свае намаганні на арганізацыю краязнаўчых таварыстваў у калгасах і на прадпрыемствах. ЦБК прымала ўдзел у папулярных на той час сацыялістычных спаборніцтвах.

Са студзеня па сакавік 1930 г. ЦБК і краязнаўчыя арганізацыі прынялі ўдзел у трохмесячніку беларускай пралетарскай культуры нацменшасцяў БССР. Краязнаўчыя таварыствы на месцах вялі планавыя вывучэнне гісторыі мясцовага рэвалюцыйнага руху, прымалі меры па папулярызацыі пяцігадовага плана гаспадарчага і культурнага будаўніцтва раёна. Таксама краязнаўцы займаліся вывучэннем працы мясцовых прафесійных і аматарскіх тэатраў, кінематографа і інш. Працягваліся фэналагічныя даследаванні, асветная праца, даследаванні быту сялян і рабочых, прамысловасці.

Пасля канферэнцыі ў часопісе з'яўіўся артыкул старшыні ЦБК Казака А. «*Краязнаўчую працу на новыя рэйкі*». Краязнаўцы заклікаліся не толькі вывучаць мясцовы край, але і ўдзельнічаць у яго развіцці, змяняючы на карысць сацыялістычнаму будаўніцтву.

Дзеля актывізацыі далейшай дзейнасці ў сферы мясцовага краязнаўства ЦБК прапанавала наладзіць больш цесны кантакт з навукова-даследчымі ўстановамі (Адзел прыроды і гаспадаркі БАН, Навукова-даследчы інстытут імя Леніна, Інстытут прамысловасці і інш.). Краязнаўчыя арганізацыі прынялі ўдзел ва Усе-

беларускай выставе сельскай гаспадаркі і прамысловасці.

25 сакавіка 1930 г. у Маскве адбылася Чацвёртая Усерасійская краязнаўчая канферэнцыя, дзе быў абраны новы склад ЦБК РСФСР. На гэтай канферэнцыі было пастаноўлена ліквідаваць усе грамадскія краязнаўчыя арганізацыі і паставіць на іх месца краязнаўчыя бюро. Фактычна добраахвотныя арганізацыі замяняліся органамі, якія выконвалі выключна адміністрацыйныя функцыі. У № 4 часопіса «Наш край» быў надрукаваны аналіз А. Казака па выніках Чацвёртай Усерасійскай краязнаўчай канферэнцыі. Таксама быў прадсаўлены праект рэарганізацыі структурнага падзелу краязнаўчых арганізацый БССР, распрацаваны ЦБК. З яго вынікала, што дзяленне краязнаўчых таварыстваў на тры асноўныя секцыі (прыродна-геаграфічная, грамадска-эканамічная і культурна-гістарычная) і секцый па нацыянальнай (яўрэйская і польская) і школьнай справе (школьная) не апраўдала сабе. У далейшым было прапанавана правесці наступны арганізацыйны падзел краязнаўчых арганізацый на секцыі: прамысловая, сельскагаспадарчая і школьная. Гэтыя тры секцыі павінны былі стаць абавязковымі для ўсёй краязнаўчай сеткі, уключаючы і раённыя таварыствы краязнаўства. «Вывучэнне прыроды, географіі і культуры павінна цяпер адбывацца ў рамках апісання і вывучэння саўгаса або прамысловага аб'екта».

Нягледзячы на змены арыенціраў, часопіс «Наш край» працягваў публікаваць матэрыялы, якія тычыліся не толькі вытворчага краязнаўства, але і гістарычнага і мастацкага напрамкаў. У пачатку 1930 г. быў выдадзены: зборнік «Случчына» (вынік працы Слуцкага таварыства краязнаўства), з'явілася выданне яўрэйскага сектара БАН, якое змяшчала краязнаўчыя працы. ЦБК рабіла спробы паступовай перабудовы краязнаўчага руху ў адпаведнасці з устаноўкамі ўладаў. Аднак гэтыя намаганні былі перапынены падзеямі другой паловы 1930-га года.

Заклучэнне. Такім чынам, бачна, што ў палітыцы савецкіх уладаў да краязнаўчага руху ў 1930 г. адбываюцца карэнныя змены. Гэтаму спрыялі, па-першае, агульнасаюзныя тэндэнцыі ў краязнаўчай справе, а па-другое, згортванне палітыкі беларусізацыі і кампанія па барацьбе з нацыянал-дэмакратызмам. Фактычна ад краязнаўчых арганізацый пачынаюць патрабаваць непасрэднага ўдзелу ў сацыялістычным будаўніцтве, прапагандзе поспехаў калектывізацыі і індустрыялізацыі. Нягледзячы на гэта, найбольш актыўныя ўдзельнікі краязнаўчага руху працягвалі сваю працу ў складаных і нават небяспечных умовах.

Літаратура

1. Борина Е. Н. (Буринская). Из истории деятельности Центрального бюро краеведения (1922–1927 гг.) // Труды (ЛГИК). 1967. Т. 17. С. 285–296.
2. Увага краязнаўцы! // Наш край. 1930. № 1. С. 3–4.
3. Размустова Т. О. Музеи и эволюция российского краеведения // Экология и культура [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.aonb.ru/depart/sik/main.phtml?op=606>.
4. Соболев В. С. Академия наук и краеведческое движение // Вестник РАН. 2000. № 6. Т. 70. С. 535–541.
5. Цэнтральны навуковы архіў Акадэміі навук Беларусі (ЦНА АНБ). Фонд 1. Воп. 1. Спр. 6. «Протоколы заседаний президиума Академии наук БССР». 272 л.
6. Трэцяя Усебеларуская краязнаўчая канферэнцыя // Наш край. 1930. № 2. С. 50–69.

References

1. Borina E. N. (Burinskaja). *Iz istorii dejatel'nosti Central'nogo bjuro kraevedenija 1922–1927* [From the history of the Central Bureau of Local History] Scientific Proceedings of the Leningrad Institute of Culture named after N. K. Krupskaya [Trudy LGIK], 1967, vol. 17, pp. 285–296 (In Russian).
2. Attention, historians! *Nash kraj* [Our region]. 1930. № 1, pp. 3–4 (In Belarusian).
3. Razmustova T. O. Museum of Local History and Evolution of the Russian *Jekologija i kul'tura* [Ecology and Culture]. [Electronic resource]. Available at: <http://www.aonb.ru/depart/sik/main.phtml?op=606> (accessed 10.03.2015).
4. Sobolev V. S. *Akademija nauk i kraevedcheskoe dvizhenie* [Academy of Sciences and Regional Studies Movement] Bulletin of the Russian Academy of Sciences. 2000, no. 6, vol. 70, pp. 535–541 (In Russian).
5. *Cjentral'ny navukovy arhiŭ Akadzemii navuk Belarusi (CNA ANB)* [Central Scientific Archive Academy of Sciences of Belarus]. Fond 1. Vop. 1. Spr. 6. Protokoly zasedanij prezidiuma Akademii nauk BSSR. 272 l (In Russian).
6. *Trjecjaja Usebelaruskaja krajaznaŭchaja kanferjencyja* [Third All-Belarus Studies Conference. *Nash kraj* [Our region]. 1930, № 2, pp. 50–69 (In Russian).

Інфармацыя пра аўтара

Дзянісаў Антон Уладзіміравіч – кандыдат гістарычных навук, асістэнт кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Сьвярдлова, 13а, Рэспубліка Беларусь) dzianisau_s@tut.by

Information about the Author

Dzyanisau Anton – Ph. D. History, assistant of the Department of History of Belarus and Political Science. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlowa str., 220006, Minsk, Republic of Belarus) contact: dzianisau_s@tut.by.

Паступіў 11.03.2015